

Aleksander Smoliński, *1 Armia Konna podczas walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 roku. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie oraz wartość bojowa*, Toruń 2008, ss. 508

W 2008 roku Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu opublikowało monografię Aleksandra Smolińskiego zatytułowaną *1 Armia Konna podczas walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 roku. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie oraz wartość bojowa*. Autor pracy jest historykiem młodszego pokolenia badaczy (urodzony w 1964), reprezentującym toruńskie środowisko naukowe, pracownikiem Instytutu Historii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. A. Smoliński to specjalista z zakresu historii wojskowości, zajmujący się przede wszystkim historią kawalerii w Europie. W ostatnich latach autor podjął już próbę opisanie pewnych aspektów dziejów 1 Armii Konnej w książce oraz w dwóch obszernych artykułach¹.

Po pierwsze, pomimo wielkości i znaczenia formacji kawaleryjskiej, jaką była 1 Armia Konna dowodzona przez legendarnego Siemiona Budionnego, nie doczekała się ona dotychczas wyczerpującej, udokumentowanej źródłowo, i o ile to możliwe, obiektywnej monografii. Po drugie, dotychczas wydana literatura fachowa dotycząca wojny polsko-rosyjskiej zajmuje się przede wszystkim zagadnieniami politycznymi i społecznymi oraz przebiegiem działań zbrojnych. Według A. Smolińskiego przedstawia większość problemów jednostronnie, opierając się głównie na źródłach subiektywnych albo polskich, albo rosyjskich. Po trzecie, najsłabiej zbadanym, jak do tej pory, zagadnieniem jest organizacja ówczesnej Armii Czerwonej oraz ocena rzeczywistych sił zmobilizowanych przez bolszewików przeciwko Polsce. Po czwarte, dzieje 1 Armii Konnej wywarły istotny wpływ na dzieje narodu rosyjskiego i polskiego. Po piąte, do niedawna jeszcze powstanie tego typu opracowania, opartego na rzetelnych badaniach archiwalnych, było niemożliwe ze względów politycznych, a historia tej formacji i jej dowódcy, tak jak i dzieje całej Armii Czerwonej, były wykorzystywane z powodzeniem jako element propagandy komunistycznej.

Bardzo obszerna praca (508 stron) w sensie ścisłym zajmuje się dziejami 1 Armii Konnej w bardzo krótkim okresie, a mianowicie od kwietnia do września 1920 roku. Praca została skonstruowana w sposób chronologiczno-problemowy. Tym bardziej warto podkreślić dogłębną analizę, jakiej dokonał autor. W pierwszym rozdziale A. Smoliński ukazał genezę i dzieje 1 Armii Konnej, poczynając od ostatnich lat panowania w Rosji cara Mikołaja II, aż do wiosny 1920 roku. Rozdział

¹ A. Smoliński, *Zarys organizacji 1 Armii Konnej Siemiona Budionnego (1919-1923)*, [w:] *Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918-1921*, red. A. Smoliński, Toruń 2003; *idem*, *Zarys dziejów 1 Armii Konnej (1919-1923)*, *Grajewo* 2003; *idem*, *Pociągi pancerne 1 Armii Konnej (1919-1921)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej im. Stefana Czarnieckiego”, R. 7, 2003, nr 1 (12).

drugi, obejmujący chronologicznie kwiecień i maj 1920 roku, przedstawia przygotowania do przegrupowania na polski teatr działań wojennych oraz ostateczny *ordre de bataille* 1 Armii Konnej. W rozdziale trzecim mamy bilans poniesionych przez Rosjan strat i zdobyczy podczas walk z Wojskiem Polskim w okresie od czerwca do września 1920 roku. W kolejnym rozdziale omówione zostały zmiany stanu liczebnego oraz *ordre de bataille* armii S. Budionnego podczas jej walk z Wojskiem Polskim latem 1920 roku. Rozdział piąty traktuje o pociągach pancernych 1 Конарми na polskim teatrze działań wojennych od maja do września 1920 roku. Rozdział szósty dotyczy wiedzy polskiego Sztabu Generalnego i Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego o stanie organizacyjnym i liczebnym 1 Armii Konnej podczas jej walk na froncie polskim w 1920 roku. W rozdziale ostatnim zbilansowano straty w ludziach, koniach i materiale wojennym poniesione w okresie maj-wrzesień 1920 roku.

A. Smoliński dzięki kilkuletnim badaniom stworzył pracę opartą na bardzo solidnej bazie źródłowej. Najobszerniejszej, podstawowej kwerendy źródłowej, ze zrozumiałych i oczywistych względów, dokonał autor w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym w Moskwie, gdzie spenetrował między innymi zespół akt Zarządu I Armii Konnej. Podobnej kwerendy dokonał A. Smoliński, przeglądając akta poszczególnych jednostek kawalerii, wchodzących w jej skład. Uzupełniające badania przeprowadził w zespołach różnych oddziałów i wydziałów Sztabu Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej znajdujących się również w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym. Istotne znaczenie miała również kwerenda przeprowadzona w dwóch archiwach kijowskich: w Centralnym Państwowym Archiwum Organizacji Społecznych Ukrainy oraz w Centralnym Państwowym Archiwum Wyższych Organów Władzy i Administracji Ukrainy. Z archiwów polskich szczególną wartość przedstawiały akta Oddziału II Sztabu Głównego (Generalnego), Kolekcja Materiałów Rosyjskich, akta Departamentu Kawalerii Ministerstwa Spraw Wojskowych, Sprzymierzonej Armii Ukraińskiej, Teki Laudańskiego. Wszystkie one znajdują się w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. Uzupełnieniem kwerendy krajowej były akta dwóch zespołów archiwalnych: Instytucje wojskowe oraz Attachés wojskowi RP 1919-1939, przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz dokumenty Archiwum byłego Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki, działającego przed 1939 rokiem we Lwowie, które w swoich zbiorach posiada Biblioteka Narodowa w Warszawie.

Całość materiału uzupełniona została solidnymi studiami nad publikowanymi źródłami rosyjskimi oraz polskimi (w bibliografii umieszczono około 50 zbiorów dokumentów). Jeśli chodzi o pierwsze z nich, to korzystano zarówno z prac powstałych przed 1991 rokiem, jak i wydanych już po rozpadzie ZSRR. Publikacje z czasów radzieckich, do których autor starał się podejść krytycznie, cały czas stanowią cenne i wartościowe uzupełnienie naszej wiedzy dotyczącej omawianego

tematu. Podobne uwagi związane są z polskojęzycznymi edycjami prac historyków radzieckich drukowanymi w Polsce Ludowej przed 1989 rokiem, prezentującymi źródła tak pochodzenia polskiego, jak i radzieckiego.

Wyjątkowo szerokie są studia historiograficzne podjęte przez Smolińskiego. Dokonał on kwerendy obszernej rosyjskojęzycznej literatury przedmiotu – zarówno radzieckiej, jak i powstałej po 1991 roku (około 120 pozycji wymienionych w bibliografii). Szczególną uwagę poświęcił autor tytułom wydanych w Rosji na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat, reprezentującym zarówno marksistowski, jak i postmarksistowski nurt we współczesnej historiografii rosyjskiej. Wykorzystane publikacje rosyjskojęzyczne to w znacznej mierze wydawnictwa wspomnieniowe, relacje, pamiętniki, dzienniki, listy (prawie 40 pozycji) oraz opracowania monograficzne, biograficzne i przyczynkarskie powstałe przed i po 1991 roku.

Podobną kwerendę przeprowadził w bogatej polskiej literaturze historycznej (prawie 300 pozycji), zarówno wcześniejszej, jak i powstałej po 1989 roku. Tutaj, oprócz wymienionych już publikacji, ważną rolę odegrały liczne wspomnienia polskich oficerów, którzy późną wiosną i latem 1920 roku walczyli z 1 Armią Konną (około 70 pozycji). Autor wykorzystał również znacznie skromniejszą w tych kwestiach literaturę ukraińskojęzyczną.

Całość pracy została opatrzona bardzo bogatymi, wyjątkowo obszernymi przypisami, dowodzącymi świetnego przygotowania warsztatowego autora. Podkreśla to jej ściśle naukowy charakter, ale może spowodować niezrozumienie poszczególnych problemów przez mniej przygotowanego czytelnika. Tak duże skondensowanie faktografii może utrudnić lekturę nawet specjalście dobrze zorientowanemu w przedstawianych zagadnieniach. Prawdopodobnie dlatego, aby ułatwić percepcję pracy, zdecydowano się umieścić odsyłacze, nie tak, jak to bywa najczęściej pod tekstem właściwym u dołu strony, ale na końcu wstępu i zakończenia oraz każdego z rozdziałów. Zastosowanie przez A. Smolińskiego wyjątkowo szczegółowego komentarza spowodowało sytuacje, w których przypisy stanowiły nawet przeszło połowę podstawowego tekstu (rozdziały: pierwszy, drugi, piąty). Dość kuriozalnie wygląda proporcja pomiędzy tekstem właściwym a komentarzem w dwóch ostatnich rozdziałach, szóstym i siódmym, gdzie wynosi ona prawie jeden do jednego. Sprawia to wrażenie, że autor za wszelką cenę chciał zawrzeć w pracy całą swoją wiedzę dotyczącą omawianej tematyki. O nadzwyczajnej, wręcz benedyktyńskiej, pracowitości A. Smolińskiego świadczy natomiast wzbogacenie pracy o kilkadziesiąt zestawień tabelarycznych, będących opracowaniami własnymi autora. Są one niewątpliwie interesującym materiałem o charakterze nie tylko statystycznym i posłużą zapewne do dalszych badań.

Pewne wątpliwości może budzić proporcja poszczególnych rozdziałów. Zaakceptować można objętość rozdziału pierwszego, prawie dwukrotnie mniejszego od drugiego, trzeciego i czwartego, gdyż ma on niejako charakter wstępny, wprowa-

dzający w tematykę pracy. Najmniej rozbudowany został rozdział piąty (niespełna 12 stron), traktujący o pociągach pancernych 1 Armii Konnej. Stanowi on niejako samoistną całość i trudno zrozumieć jego miejsce i rolę w strukturze pracy. Rozdział szósty, przedstawiający wiedzę Sztabu Generalnego oraz Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego o stanie organizacyjnym i liczebnym 1 Armii Konnej podczas jej walk na froncie polskim w 1920 roku, mógłby zostać z powodzeniem włączony do rozdziału czwartego zatytułowanego: *Zmiany stanu liczebnego oraz O. de B. armii Budionnego podczas jej walk z Wojskiem Polskim latem 1920* jako jego podrozdział. Podobnie częścią wspomnianego wyżej rozdziału czwartego powinien chyba zostać rozdział siódmy mówiący o bilansie strat poniesionych w okresie maj-wrzesień 1920 roku.

Powyższe uwagi dotyczą przede wszystkim struktury pracy i jej formy, mają one oczywiście charakter propozycji i można o nich dyskutować. Nie zmieniają w żadnym razie wysokiej oceny merytorycznej strony pracy jako całości. Monografia A. Smolińskiego ma niewątpliwie charakter nowatorski. Jest pierwszą pracą zarówno w historiografii polskiej, jak i rosyjskiej dającą analityczny obraz organizacji 1 Armii Konnej. Obejmuje ona całość wymienionych wcześniej aspektów historii tej operacyjnej formacji wojskowej. Ukazuje jej stany liczebne, straty, środki walki, poziom zaopatrzenia materiałowego oraz dynamikę ich zmian, a także stan morale w całym okresie jej pobytu i walk na polskim teatrze działań wojennych.

Wiele faktów i zjawisk związanych z dziejami 1 Armii Konnej pod dowództwem S. Budionnego wymaga dalszych rzetelnych badań archiwalnych. Autor ma jednak, zasadną jak sądzę, nadzieję, że jego opracowanie dało o ile to tylko możliwe obiektywną odpowiedź na liczne ważne postulaty badawcze zgłaszane przez historyków specjalistów zajmujących się konfliktami na ziemiach polskich w latach 1918-1921. Historycy kontynuujący i rozwijający problematykę podjętą przez A. Smolińskiego nie będą w stanie jej kompetentnie badać bez szczegółowego odniesienia się do jego pionierskiej pracy.

Dariusz Fabisz